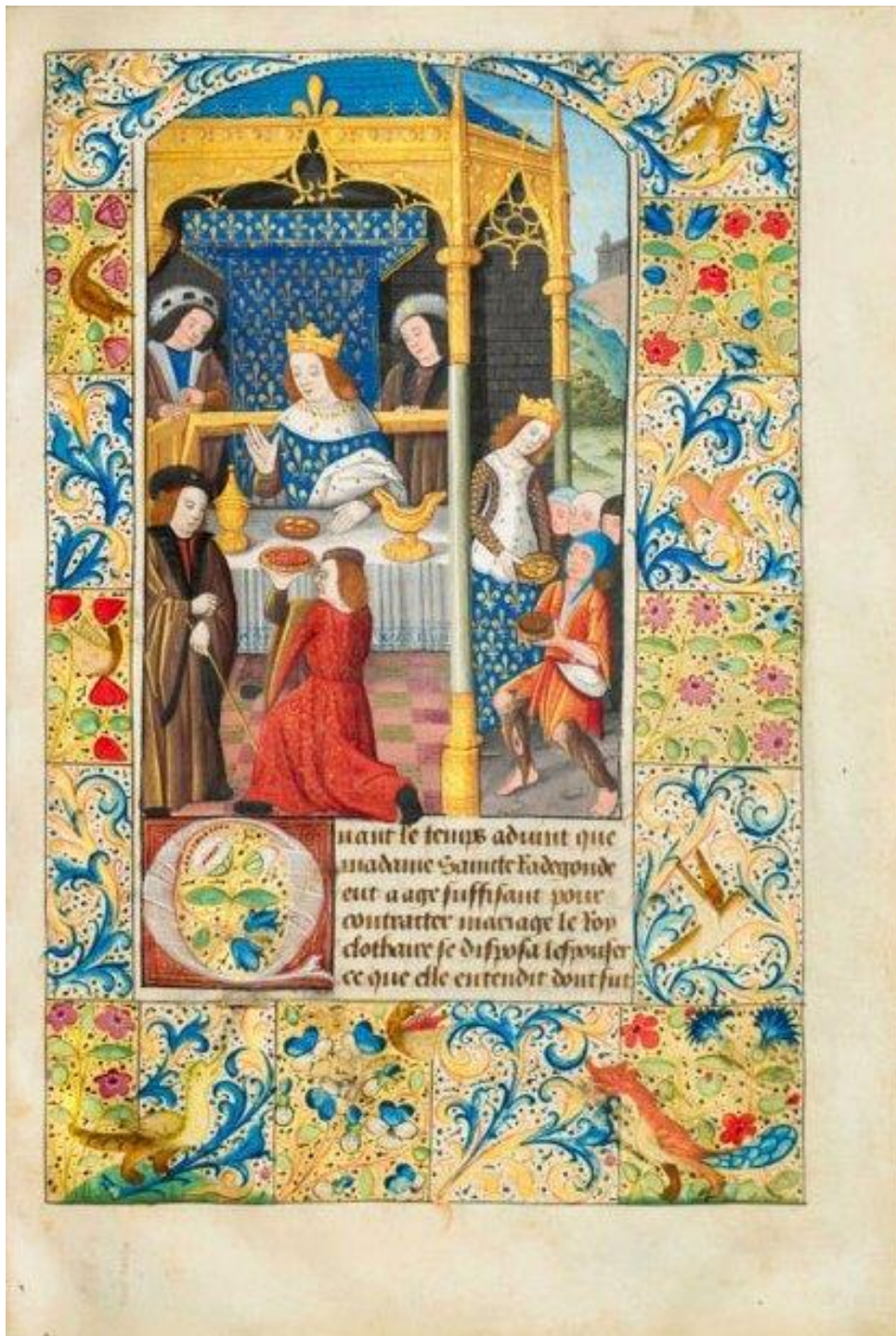

2 november 2017

Sociale zorg in de vroege Middeleeuwen: heiligen, idealen en de rauwe werkelijkheid

Europa, 500-1000

Hier is Radegundis (520-587), koningin van het Frankische Rijk, afgebeeld. Links bedankt ze vriendelijk voor de copieuze maaltijd die haar voorgezet wordt, rechts heeft ze een schortje

voorgedaan en geeft ze het eten aan kreupele bedelaars. Radegundis werd bewonderd om haar naastenliefde, en zowel haar vriend, de dichter Fortunatus, als de non Baudonivia schreven na haar dood een biografie over haar.

Zo weten we dat Radegundis christelijk was opgevoed en Latijn en Grieks had geleerd. Toen ze zeventien was werd ze gedwongen te trouwen met de koning die haar familie had vermoord. Het lukte haar te vluchten, waarna ze haar bezit aan de armen gaf en een klooster oprichtte in Poitiers. Zelf ging ze ook in dat klooster wonen, maar als non, ze wilde per se geen abdis worden.

Het was niet toevallig dat Radegundis haar toevlucht zocht in een klooster: in die tijd fungeerden kloosters als opvanghuis voor vrouwen in problemen, weduwen, ouden van dagen en overtollige kinderen. Maar alleen voor mensen van adellijke of koninklijke afkomst, want het toetreden tot een klooster kostte geld (1).

Helaas kochten vrouwen zich daarmee nog geen geheel zelfstandig leven. Omdat vrouwen geen liturgische taken mochten vervullen kwamen hogergeplaatste manlijke priesters over de vloer (2) die de boel in de gaten hielden. Tegen de regels in onderhield Radegundis contacten buiten het klooster en las ze niet-christelijke literatuur, en dat streek de plaatselijke opperbaas, de bisschop, tegen de haren in (3). Wie toegaf, Radegundis of de bisschop, is niet bekend.

In het hospitium dat ze bij het klooster had laten bouwen verpleegde Radegundis de zieken en gaf hen eten en nieuwe kleren. Ze had bijzondere gaven: in de biografieën staan verhalen over hoe ze mensen genas, louter door ze te wassen en aan te raken. Wonderbaarlijke genezers zoals Radegundis werden gezien als een doorgeefluik van Gods liefde en macht, en tot dan toe werd dat vermogen alleen aan mannen toegeschreven. Maar Radegundis was één van de eerste vrouwen in Europa die om hun wonderen heilig werden verklaard, en ze werd een ideaal voor middeleeuwse vrouwen die de christelijke naastenliefde wilden betrachten (4).

Het geloof in wonderen, bezweringen en waarzeggerij speelde in de vroege Middeleeuwen een grote rol. De Germanen, die in de vroege Middeleeuwen het West-Romeinse Rijk hadden veroverd, waren vatbaar voor magie. Germanen waren van oorsprong heidense volken en de christelijke God en duivel waren voor hen gewoon een aanvulling op het geloof dat de hele natuur bezield was door bovennatuurlijke krachten. Ziektes zoals lepra, die vanaf de 5de eeuw heerste, waren een straf van God voor een zondig leven, en mensen dachten dat lepralijders bezeten waren door de duivel. Bij de gewone mensen, de boeren die het merendeel van de bevolking vormden, riep de ziekte veel angst op.

Lepralijders konden soms verzorgd worden in een klooster, maar de kans was niet groot. Dat zou je niet verwachten, want kloosters kregen in de vroege Middeleeuwen een maatschappelijke taak: ze veranderden van pure retraiteplekken naar centra van geletterdheid, wetenschap, onderwijs, landontginning, verpleging en charitatief werk. Benedictus van Nursia, die in 529 een klooster in Italië had gesticht, had voorschriften opgesteld die kloosters verplichtten tot liefdadigheid en die tot de 11de eeuw in Europa zouden gelden. Kloosterlingen moesten leven in vrijwillige armoede en iedereen die bij het klooster aanklopte moest worden geholpen: armen, zieken, kinderen en gasten. De Benedictijnerkloosters bouwden allemaal een hospitium en een gastenverblijf.

Van het onderwijs profiteerden helaas alleen de mensen die geld hadden (adel en koningshuis); de boeren bleven analfabeet. En ondanks de mooie verhalen over heiligen als Radegundis, viel de praktische uitvoering van de voorschriften voor liefdadigheid over het algemeen tegen. Tot de twaalfde eeuw stelden de hospitia in Europa niet heel veel voor: er was per klooster hooguit sprake van een tiental bedden (5), en de zieken die verpleegd werden waren vooral kloosterlingen zelf. De kinderen die opgevangen werden waren afkomstig uit de adel en werden geschonken door mensen die dat konden betalen (6). En met op te vangen 'gasten' werden pelgrims bedoeld; monniken op reis. De maaltijden en de kleding die de kloosterlingen af en toe aan een aantal armen uit de buurt gaven, waren mondjesmaat en losten de armoede niet op (7).

Boerengemeenschappen zorgden zelf voor de mensen die door ziekte of gebrek niet in staat waren te werken (of en hoe ze voor lepralijders zorgden is me niet bekend. Soms werden er een hutje gebouwd buiten het dorp en mocht de zieke in het dorp komen bedelen; pas in de 11de, 12de eeuw ontstonden de leprozerieën). Maar rondtrekkende bedelaars werden weggejaagd, al hielden priesters de boeren nog zo dringend voor dat ze door het geven van aalmoezen in de hemel zouden worden beloond. Veel boeren waren zelf te arm, tussen de 6de en de 11de eeuw waren er veel hongersnoden en de bedelaars stalen het weinige dat ze bezaten.

Religieus gemotiveerde, vrijwillige armoede stond hoger aangeschreven dan de armoede van gewone mensen. Maar de vrijwillige armoede was lang niet zo erg, want die betekende alleen het schenken van persoonlijk bezit aan het klooster; het gemeenschappelijk bezit was daardoor behoorlijk groot. In de 7de en 8ste eeuw werden de kloosters grootgrondbezitters, rijk en machtig.

De 9de eeuw moet een verschrikkelijke eeuw geweest zijn: Vikingen, Moren en Magyaren plunderden en vernietigden kerken, kloosters, dorpen en steden. Op den duur legden kloosterlingen hun goud en kostbaarheden alvast maar buiten als de Vikingen eraan kwamen, in de hoop dat levens, huizen en gebouwen gespaard zouden worden. Pas in de 10de eeuw begon een periode van rust en herstel. Nieuwe steden ontstonden, de handel kwam op gang en het aantal ambachten groeide. Kloosters hervormden zich en voerden de voorschriften van Benedictus weer in (8).

Samenvattend: van armenzorg was in de vroege Middeleeuwen weinig sprake. Veel boeren hadden zelf moeite het hoofd boven water te houden en de activiteiten van de kloosters waren voornamelijk gericht op eigen kring, de maatschappelijke bovenlaag. Het zou nog een hele tijd duren voor er wezenlijke verandering kwam in het lot van de armen.

Bronnen

- (1) Krüger, Kristina (2008): *Kloosters en kloosterorden*, uitg. Ulmann, p. 260
- (2) Krüger, Kristina (2008): *Kloosters en kloosterorden*, uitg. Ulmann, p. 258
- (3) Nie, Giselle de: 'Fatherly and Motherly Curing in Sixth-Century Gaul: Saint Radegunds Mysterium'. In: Korte, Anne-Marie (ed.) (2004): *Women and Miracles Stories: A Multidisciplinary Exploration*, uitg. Brill, Leiden/Boston, p. 53
- (4) Nie, Giselle de: 'Fatherly and Motherly Curing in Sixth-Century Gaul: Saint Radegunds Mysterium'. In: Korte, Anne-Marie (ed.) (2004): *Women and Miracles Stories: A Multidisciplinary Exploration*, uitg. Brill, Leiden/Boston, p. 54,55
- (5) Porter, Roy (ed) (2010: [Geschiedenis van de geneeskunde](#), Cambridge University Press, p. 174
- (6)
https://nl.wikibooks.org/wiki/Sociale_geschiedenis_van_de_vroege_Middeleeuwen/Kloosterleven;
https://nl.wikibooks.org/wiki/Sociale_geschiedenis_van_de_late_Middeleeuwen/Ontspoorde_kloosters_en_kerk
- (7) Milis, Ludo (1992): *Hemelse monniken, aardse mensen*, Ambo/Hadewijch, p. 80-89; Nip, Renée (2001): '[De gelofte van armoede en de plicht tot armenzorg](#)'. In: *Armoede in Nederland*, Groniek, Universiteit Groningen, p. 285, 286
- (8) Krüger, Kristina (2008): *Kloosters en kloosterorden*, uitg. Ulmann, p. 73

Afbeeldingen

- Pagina uit manuscript (ca. 1496): Het leven van St. Radegundis (vrij van auteursrechten):
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Page_from_Life_of_St._Radegund,_illuminated_by_the_Master_of_St._Radegund,.jpg?uselang=nl
- Byzantijns mozaiek (5de eeuw): Kind met lege mand en ezel (vrij van auteursrechten):
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Great_Palace_Mosaic_Museum#/media/File:Byzantinischer_Mosaizist_des_5._Jahrhunderts_002.jpg